

BATI ÜNİVERSİTELERİNİN GELİŞMESİ, LAİKLİK VE FİKİR HÜRLÜĞÜ İÇİN SAVAŞI

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN *

1. Batı Üniversitelerinin buhranlı Doğuşu

11 inci yüzyılda Türk-İslâm medreseleri dünyaya ilk üniversite örneğini verdiler. 12-13 üncü yüzyıllarda o medreseleri taklit eden Batı üniversiteleri, mezhep kavgaları ve politikadan kendilerini kurtardıkça gelişmeğe başladılar ve 13-18 nci yüzyıllarda bir çok buhranlı devirler geçirdikten sonra bugünkü akademik olgunluklarını kazandılar. Medreselerimizin ilim ve felsefe araştırmalarıyla dolu parlak devirden sonra skolastik zihniyete ve tekrarcılığa düştükleri bir sırada, Batıda üniversite gelenekleri ağır ağır kuruldu.

Ortaçağda Batı ilim kurumları 13 üncü yüzyılda doğmaya başladı ve yüz yılda bütün Avrupaya yayıldı. Bunlara ilim kurumları (**Universitas**) deniyordu (1). Bu genellik anlamına rağmen, onlar henüz şimdiki gibi bütün ilimleri kuşatmaktan uzaktı. Bir şehrin üniversitesi bu şehirdeki Fakülteleri, hocaları ve öğrencileri içine almıyordu. Bunlara bazen **Studium Generale**, **Universale** veya **Commune** de deniyordu. Burası bilgilerin topunun okutulduğu yer değil, ayrı yerlerden gelen öğrencilerin alındığı bir dersler birliği idi. **Studium Generale** terimi, Üniversitesi olmayan şehirlerde temeli tarikatlar tarafından atılan ve derslerin ağırlık merkezi dinî olan okullar için kullanılıyordu. Bunlardan, şöhreti uzak yerlerden duyulmaya başlamış olanlarına **Studium Solemno** deniyordu.

Düzenli ve örgütlenmiş olarak kurulan ilk büyük ilim ocağı Bologne'daki Universitas'tır. Bundan öncekiler İspanya ve İtalya'da açılmış arapçadan lâtinceye çeviri yapan birer Enstitü idi. Bologne üniversitesi de önce yalnız Hukuk Fakültesinden ibaretti. 1352 de

(*) A.Ü. Eğitim Fakültesi, Eğitim felsefesi kürsü profesörü.

(1) İslâm âleminde «Câmia» aynı anlama geliyor.

papa VI. Innocent'in izniyle buna bir de Théologie Fakültesi katıldı. Felsefe ve Théologie bakımından daha teşkilâtli ilk kurum Paris üniversitesidir (1200-1215). Ondan az sonra Oxford çalışmaya başladı. Abélard'ın şöhreti Paris'e pek çok öğrenci çekmekte idi. Okullar 12 nci yüzyıl sonunda Sitenin merkezinde ve Sainte Gênévieve tarafından toplanmıştı. Uzak ülkelerden gelen öğrencilerin yönetimi için bunların düzenlenmesi gerekiyordu.

Bu mesele ile hem Fransa kralları, hem papalar ilgileniyordu. Çünkü bu bir yandan Fransa'nın başka memleketler üzerinde nüfuzunu arttırıyordu, bir yandan Katolik âlemini birbirine yaklaştıran çok nazik bir olay idi. Paris üniversitesinin hakiki kurucusu, bundan dolayı, papa Innocent oldu. Ondan sonra da papalar bu nüfuzu geliştirmeğe çalıştılar. Vakıa, Paris üniversitesi papalar işe karışmadan da kurulabilirdi. Çünkü buna yetecek kadar ilmî hazırlığı vardı. Fakat o zamanki fanatik ortamın saldırmalarından korunmak için Katolik âleminin başkanları tarafından korunmak zorunluluk halini almıştı.

Üniversite deyince bugün hatırımıza hocalar ve öğrencilerin ders yaptıkları bir bina veya binalar gelir. Gerek bu dersleri verenlerin, gerek onları öğrenenlerin ilgileri yalnız uzmanlık sınırları içine hapsolmeması, bilgilerin birbirine bağlanması, en tümel ve ortak meselelere yükselmesi gerekir. Bu böyle değilse, üniversitenin uzmanlık ve meslek okullarından farkı kalmaz. Nitekim yüzyıllar var ki Batı Üniversiteleri kelimenin anlamına uygun bir şekil ve hüviyet kazanmışdır. Ancak ilk üniversitelerde bu vasıflar tam doğmuş değildi. Meselâ Paris'te birbirile çarpışan iki karşıt eğilim vardı : Biri üniversiteyi sırf ilmî bir araştırma ve öğrenme merkezi haline koymak istiyordu. İkincisi onu dinî amaçların hizmetinde kullanmak, yani üniversiteyi dinî devlete (**théocratie**) alet etmek istiyordu. Bu iki akımın bazen birbirine yaklaştığı, fakat çoğunda karşılaştığı ve çarpıştığı görülür. 13 üncü yüzyılda Paris'te Tıp öğretimi henüz çok sathi olduğu için, hocalardan büyük bir kısmı Hukukla ve Théologie ile uğraşmakta idi. Felsefî dersler islâm medreselerinden mülhem olarak **Trivium** ve **Quadrivium** diye yedi bölüme ayrılıyordu, ki bunlar da nahiv, hitabet, cedel (**dialektik**), hesap, musiki, geometri ve astronomi idi. Aristonun eserleri arapçadan lâtinceye çevrildikçe bu görüş genişledi, ilim ve felsefe paralel gelişmeye başladı (2).

(2) E. Durkheim, Evolution Pédagogique en France.

İkinci akımı besleyen Théologie Fakültesinin zaman zaman **Faculté des Arts libéraux**'yu ikinci plana düşürdüğü oldu. Bu sırada Ortaçağın büyük hıristiyan filozofları yetişinceye kadar, Théologie Fakültesinde hâkim eğilim Augustinus felsefesi idi. Öyle ise bütün savaş ilimci ve Aristocu İbn Rüşd felsefesi ile dinci ve tarikatçı Augustinus felsefesi arasında idi. Fakat bu savaş üniversite içinde serbest bir ilim ortamında olmuyordu. Buna katolik âlemi, papalar, dinî politika karışıyordu. Bundan dolayı Paris'te Théologie şubesi kendi geleneğinden, hür davranışından ziyade yabancı âmillerin etkisiyle geliyordu. Hıristiyan dünyasının her yanından gelen öğrencilerin çokluğu onun önemini de arttırmakta idi. Papalar bunun farkına vardıkları için kendi üniversite politikalarından istedikleri gibi faydalanmakta gecikmediler. Papa III. Innocent'a veya 11 nci Grégoire'a göre Paris üniversitesi ya bütün âleme dinî hakikatı yayabilir, ya da hıristiyanlığı zehirleyen en büyük yanılmaların kaynağı olabilirdi. Papaların yeni doğan üniversiteyi Fransa krallarından ziyade korumaları, ona özerklik vermeğe çalışırken ilk kanunlarını kendileri hazırlamaları bundan ileri geliyordu.

1215 de Robert de Courçon Paris üniversitesinde Aristo Fiziği ve Metafiziğinin okutulmasını yasakladı. 3 ncü Honorius Paris'e, Fransiscain'ler ve Dominicain'lerin yerleşmesini sağladı. 1220 de Fransiscain tarikatını, resmen üniversite hocalarına tavsiye etti. 9 uncu Grégoire daha önce tarikatlara ilim öğretimini yaymış olduğu halde, şimdi tarikatı üniversite içine sokmağa çalışıyordu. 1228 de Paris Théologie Fakültesi felsefe ve ilim ilgilerini arttırdığı halde, 1231 de filozoflarla temas etmemelerini ve derslerinde Théologie kitaplarından ayrılmamalarını söylüyordu. İngiliz öğrencilerinin Parise gelmesinin yasaklanması yüzünden, Oxford üniversitesi birincisinin kuvvetini bulamadı. İlk profesörleri Kelâmda Augustinus geleneğine, felsefede Platonisme'e, matematik ve tabiat ilimlerine bağlı idiler. Bu üniversite papaların nüfuzundan nisbeten uzak bulunması yüzünden, Aristoculuğun ve yeni felsefenin yerleşmesine imkân veriyordu. Oxford'da öğretim bundan dolayı çok özel bir şekil kazandı. Dinî baskı Parise göre daha hafif olmamakla birlikte, ilimler Théologie'den daha bağımsız çalışabiliyordu.

O sırada arapçadan lâtinceye çeviriler gevşemeğe başlamış olduğu halde, Oxford'da bu ilgi devam ediyordu. Yeni çeviriciler

Aristo yanında Alhazen'in (İbn Heysem) Fiziğine önem veriyorlardı; bu da tecrübî araştırmalara kapı açıyordu. Oxford'un kendi içinde gelişmesi dinî ve siyasî baskıdan mümkün olduğu kadar kendini kurtarmakta, Occam empirisme'ine kapı açmakta idi.

Fakat üniversitelerde kürsülerin kurulması, Akademik rütbe-ler ve derecelerin belirlenmesi, ilim geleneğinin yerleşmesi bakımından Paris üniversitesi fikir alanındaki bütün kararsızlıklarına, din politikasının baskısına rağmen başta geliyordu. Robert de Courçon'un hazırladığı 1215 üniversite kanununa göre ilim öğretimi için en az altı yıl, Théologie öğretimi için sekiz yıl okumak gerekiyordu. Bir les arts - libéraux öğrencisi önce bacchalaureat, sonra licence geçirmek zorunda idi. Ortaçağ üniversitelerinin iki esaslı öğretim yolu ders ve münazara (**dissertation**) idi. Ders, bugün almanca ve ingilizcede anlaşıldığı gibi, bir şey okumak ve bir metin açıklamaktı. Bu anlamda «ders» ten Ortaçağın sayısız «şerh»leri (**commentaire**) doğmuştur. Münazara'ya gelince, bu bir veya bir kaç hocanın yönetimi altında öğrencilerin yaptığı fikir tartışmaları idi (3).

Kilise ve devlet müdahaleleri yüzünden Avrupa üniversiteleri ilk zamanlarda çok sarsıldıysa da, kuvvetli öğrenim ve araştırma geleneğinin kurulması sayesinde olgunluklarını ve özerkliklerini kazandılar. Faraza 1210 da Paris'te Kilise emriyle Aristo'nun Tabiat ilimlerine ait eserlerinin okutulması yasaklanıyor. 1215 üniversite kanununda Aristo'nun Organon'una (Mantık) izin veriliyor, fakat Metafizik, Fizik ve Tabiat ilimlerine ait bütün kitapları ve bunlara ait özetler yasak ediliyor. Halbuki aynı sırada Aristo'nun okutulması Toulouse üniversitesinde serbest idi. 1231 de 9. Grégoire, Aristo Fizik'inin ancak sansür tatbiki suretiyle bazı kısımlarının okunabileceğini ilân etti. 1245 de IV. üncü Innocent bu yasak kararını Toulouse üniversitesine de yaydı. Fakat, 1263 de IV. üncü Urban buna benzer yeni emirler verdiği zaman, üniversiteler o kadar kuvvetlenmişlerdi ki, bunların ne Paris'te, ne de başka üniversitelerde tesiri kalmamıştı.

Yediyüz yıl önce Batı üniversiteleri Kiliseye ve Monarşik devlete karşı mücadeleler ve buhranlar içinde doğdu. Fakat bütün dinî ve **autocratique** müdahalelere rağmen İlim geleneği yerleşti.

(3) E. Durkheim, Evolution Pédagogique de la France.

2. Batı Üniversitelerinin Gelişmesi

Dokuzuncu yüzyılda Batı'da ilk üniversite çekirdekleri kurulmaya başlamıştı. Bunlara tam anlamı ile üniversite demek doğru değildir. Çünkü henüz yalnız belirli bir iki dal üzerinde çalışan sınırlı ilim kurumları idi. İlk tanınanları Salerno ve Montpellier okullarıdır. Fakat bu isimlere bağlı bir öğretim kurumu bulunduğunu farzetmek yanlış olur. Ancak on ikinci yüzyılda Salerno Théologie öğretimi ile, Bologne hukuk öğretimi ile, Chartres Eflâton geleneğini kurmak ve diyalogları okutmakla ün kazandılar.

Kelimenin geniş anlamı ile üniversite denebilecek ilk esaslı kurum Paris üniversitesi idi ki 1200 de kurulmuş, fakat kesin olarak öğretime ancak 1215 de başlamıştır. (4). **Universitas magistratum et Scholarum adını taşıyordu.** Temelde bir hukuk okulu idi. Ancak bu hukuk Doğuda olduğu gibi dinî esaslara bağlı idi. İlk öğretimi Robert de Courçon yaptı. 1219 da Polis takipleri yüzünden hocalar ve öğrenciler toptan Paris'i bırakarak daha iyi karşılandıkları Orléans'a, Angers'e, Toulouse'a gittiler. O sırada Aristo'nun kitapları okutulabiliyordu.

Aynı yıllarda İngiltere de kral yabancı üniversitelerden kaçanları çekmeye çalıştı. Papa, Paris éveque'ini ve Fransız Kırallını ölçülü davranmaya çağırды, Paris'ten kaçan hocaların emniyeti **Parrens Scientiarum** denen yeni bir kanunla sağlandı ve eski yerlerine döndüler. Universitas kelimesi «bütünlük» (câmia) demektir. Hukuk dili ona «heyet» (**corps**) veya korporasyon anlamını verdi. Bu ilk Ortaçağ üniversitesi korporatif bir toplum teşkilâtı demektir. Bu kurumun içinde zanaatçı **gilde**'leri de yer alıyordu. Bu Ortaçağ anlamının bugün de kalıntıları vardır : Merasim, elbiseler, ilmî mertebeler (**hiérarchie académique**), v.b. Üniversite yalnız hukukî bir cemaat değil, aynı zamanda bir program ve bir konudur.

1) Birinci seviyede **propédeutique** olarak verilen derslerin okunduğu **Faculté des arts** yer alıyordu. Bu, aşağı fakülte idi ve burada beş serbest sanat (**arts libéraux**) okunuyordu. Oradan çıkanlar sonradan yukarı Fakültelere girdikleri için buna hazırlık sınıfları denebilir. Fakat zamanla bu Fakülteden geçmeyenler ötekilere

(4) L. Massignon, 1933 de İstanbul Üniversitesinin kuruluşu için Türkiye'de verdiği konferansta Dünyada en eski üniversitenin Selçuklular tarafından Bağdad'da kurulan Nizamiye olduğunu söylemişti.

giremedikleri ve burada okunan dersler yukarıkilere temel olduğu için gelenekte hepsinden üstün değer almıştır.

2) İkinci seviyede hukuk Fakültesi ve daha sonra ona eklenen Tıp Fakültesi Paris üniversitelerinin yüksek kısmını teşkil ediyor, Üniversiteye mahsus skolastik hür tartışmayı kabul ediyordu. Ortaçağ, Abélard'ın kitabında görüldüğü gibi «evet ve hayır!»lar dünyası idi (5). Bunlar üniversitenin içinde yer alıyordu. Orada devamlı münazara yapılıyordu. Halbuki zamanımız totaliter idareleri conformisme'i ve dar görüşlü öğretimi icad etmiştir.

Paris üniversitesi 13 ncü yüzyılda Batıda imtiyazlı bir yer aldı. Albert le Grand, Saint Thomas, Bonaventura orada ders verdi. İtalya'da papa ve Kilise kuvveti, Almanya'da imparator üniversiteyi tutuyordu. Ve bu hal, siyasî kuvvetin aynı zamanda fikir gücü olmasını sağlıyordu. Ancak, ruhban ve krallık siyasetinin gerginleşmesi, her iki kuvvetin karşılıklı üniversite işlerine karışması, papanın Avignon'a yerleşmesi, yüzyıl savaşları, sefalet, işgal, emniyetsizlik, istikrarsızlık ilim hayatını da sarstı. Üniversite krallığın devamlı müdahalesine uğradı, kuvvetten düşürdü. Ancak yine bu sırada Bordeaux'da, Aix'de, Poitiers'de, Besançon'da, Caen'da yeni üniversiteler açıldı. Grenoble ve Valence üniversiteleri onların ardından geldi. Bütün bu yeni olaylarda üniversite politikanın hükmü altına giriyor veya devletleşiyordu. Hıristiyanlığın fikir organı olacak yerde devletin yönetimi için lüzumlu bir organ oluyordu. Devlet başkanının işi üniversiteleri nüfuzu altına almak ve merkezleştirmekti.

Millî devletlerin kurulmasıyla zayıflayan Avrupa Üniversiteleri Batı şuurunu getiren humanisme ve Reforme'un şiddetli çatışma yerleri oldu. 1446 da Yunanca öğretimi kondu. 1370 de ilk Paris basimevi kuruldu. Fakat Reforme ve onun başında bulunan Luther işi güçleştiriyordu. Sorbonne her türlü dinî veya profan kültür yenileşmesine karşı vaziyet aldı. Sistemli olarak gerici (**réactionnaire**) olan bu tavır, Fransız İnkilâbının üniversiteyi ortadan kaldırdığı zamana kadar iki yüzyıl kısırlığa uğrattı. Paris üniversitesi kraldan çok kral tarafı oldu.

Üniversitelerde, onun dışında kurulan collègelerde Jésuitele-
rin büyük rolü oldu. İlk Collège'i 1544 de İgnace de Loyola açtı. Pa-

(5) Hazırlık dersleri veren sınıf,

(6) Abélard Gerçekçilikle İsimciliği uzlaştıran Kavramcılık (Conceptualisme)i kurmuştu.

ris üniversitesi yeni düşünce içinde rol oynayanlardan yalnız Pierre de la Ramée'yi (Ramus) yetiştirdi. Bu zat ise modern düşüncenin büyük üstadları (Galilée, Descartes, Bruno, v.b.) yanında pek sönük kalır. Fransız ve genel olarak Batı kültürünün yaradılışında üniversitenin yeri çok küçüktü. 1626 da Harvey'in kan dolaşımını keşfine karşı Paris Tıp Fakültesi direndi. Riolan ve Guy-Patin'in tahrikleri ile fakülte yeni fikirlerin öğretimine karşı koydu. Descartes Paris üniversitesine giremedi. Fakat Batı felsefe ve ilmini değiştiren düşüncesi daha sağlığında Hollanda üniversitelerinde, sonra da İsveç'te okutuluyordu. Paris Hukuk Fakültesi Fransız büyük devrimine kadar siyasî ve idarî ilimlerin gelişmesinde hiç bir yer almadı. Halbuki bu ilimler Almanya, İngiltere ve İsveç üniversitelerinde gelişmekte idi. Yalnız Paris'te Théologie Fakültesi ile **Faculté des arts**, Descartes'in yeni doktrinine karşı Aristoculuğu okutmada inad ederek Fransız kültüründe menfi rol oynuyordu. Buffon'un **Histoire naturelle'i**, J.J. Rousseau'nun **Emile'i** mahkûm edildi. Montesquieu'nün **De L'Esprit des lois'sı** Hukuk Fakültesine giremedi. Bu kısırlık yüzünden Fransız İhtilalinin en şiddetli kurumu olan Convention Fransız üniversitelerini lağvetti ve onu yeni bilginin ilerlemesine engel saydı. Bir kısım üniversiteler **Réforme'a** karşı seslerini yükselttiler : Bunlar arasında başlıca Padoue üniversitesi yer alır. 1590 larda, İtalya'da Savonarole, aynı sırada Prague'da Jean Husse katolik Kilisesi kararı ile idama mahkûm ediliyordu. Kiliseyi bıraktıktan sonra Toulouse, Frankfurt, Paris üniversitelerinde ders veren, bir kısım eserlerini Londra'da yayınlıyan Bruno memleketine döndüğü zaman Inquisition Meclis kararı ile ateşte yakılmaya mahkûm edildi. 1616 da Copernic, 1633 de Galilée sistemleri Roma mahkemelerince mahkûm edilmiş ve bunu yayan eserler yasak edilmişti. Bu yıllarda Paris üniversitesi de papalığın ve krallığın tehdidi altında sesini alçaltıyordu. Descartes ise tartışmalarını yalnız dışarıdaki ilim adamları ile ve nadir olarak bir kaç aydın rahiple yapıyordu.

Fakat merkezî Avrupa dışında ilim adamları yeni koruyucular buldular. İkinci Katherine, Diderot'ya sarayında iş verdi. Fransa'dan kaçmış olan Voltaire'i, Alman matematikcisi Euler'i kabul etti. Diderot Katherine'e maarif konusunda bir rapor verdi. Prusya kralı Büyük Frederick Voltaire'i sarayına çağırdı, onu bütün fikir işlerinde müşavir yaptı. Fransız devrimi üniversitelerin kaldırılmasına karar verdiği zaman Diderot'nun bu rapordaki kanaatı Strasbourg'daki katolik Théologie Fakültesine mensup bir profesörün

hatıralarında mühim bir yankı yaptı : O, burada kendi üniversitesini kurtarmağa çalışıyordu. Vakıa Diderot Batı'daki mezhep kavgalarının gevşemeğe başladığı bir devirde fikir hürlüğünün görüntüsü olarak Protestan ve Katolik iki théologie Fakültesinin kurulması fikrini ileri sürmüştü. Bu fikir birkaç profesörün teşviki ile benimsendi, bugün de devam eden iki Fakülte kuruldu ki, benzeri ancak daha sonra Viyana üniversitesinde **Evangelische Fakültät** ve **Katolische Fakültät** adlarıyla kurulabilmiştir.

Almanya'da Réforme hareketinden kuvvet alan millî kültür, Luther ve daha sonra Calvin'in katolik davranışlarına rağmen fikir dünyasına büyük canlılık getirdi. Bunun sebebi Luther'in **Propos de la Table** de savunduğu ve katolik Kilisesinin cemaatçiliğine meydan okuyan ferdçiliği ve subjectivisme'i idi. Kilise teşkilâtı içinde ferdi yutan katolik görüşüne karşı kişinin Tanrı önünde sorumluluğu ve yükümlülüğü fikrinden hareket eden Luther'in görüşü Alman felsefesinin ve tabii hukukla sözleşme fikirlerini geliştiren sübjektif hukukun, idealizmin doğmasını sağladı.

3. Alman Üniversiteleri

Almanya'da ilk üniversite hareketi Wittenberg'de görüldü. 1527 de Hesse prensi Marburg'da yeni bir ilim kurumunun temelini attı. Réforme'un ilk ilim bayrakçısı Melanchton oldu. Hukuk fikri yenileşti. Leipzig ve Halle üniversiteleri bu sırada (1600) doğdu. İngiltere'de Francis Bacon'un Novum Oragnum'u (1620) ve Harvey'in kan dolaşımı keşfi (1624) ile başlayan ilim hareketi Newton'la (1687) tamamlandı. 17 nci yüzyılda tecrübe felsefesi, empirisme üniversitelere nüfuz etti. İngiliz üniversiteleri yeni Batı kültürünü doğurmadı ise de onunla işbirliği yaptı. Robert Boyle, Oxford'da ders veriyordu. Yeni fikirlerle üniversitelerin arası açık değildi. Üniversiteler skolastiğin sığınakları olmadı, yeni kurulan felsefe ve ilim ocakları oldu. İngiliz üniversitelerinin başlıca meziyeti Ortaçağ bilgisini yıkmadan yeni bilgiye geniş yer vermesiydi. Geleneğe sadık olmasına rağmen, hatta bu sadıklık yüzünden İngiliz üniversiteleri modern kültüre daima açık bulunmuştur. Francis Bacon, Cambridge'de okudu, hukuk profesörü ve devlet adamı oldu. Yeni eğilimde olan Graham kolejinde yerleşti (1598). Graham kolejinde, «Tabiat Bilgilerinin ilerlemesi için Krallık Cemiyeti» doğdu (1662). İngiliz kültürü değerlerin yenileşmesine, yeni ilimlerin, sanatların doğmasına daima açık olmuş ve onları geliştirmiş-

tir. Robert Boyle 1663 de «Tecrübe Felsefesinin Faydası»nı yazdı (7).

Hollanda'da Leyden üniversitesi önderlik etti. Hollanda Cumhuriyet olarak kurulduktan sonra Leyden üniversitesi bu yeni cemiyet şeklinin ve İspanyol esaretinden kuruluşun sembolü idi. 1574 de Guillaume le Taciturne tarafından kuruldu. Hollanda üniversitesi Descartes'in yeni felsefesine açıktı. Bu fikirler Fransız üniversitelerinden önce bu memlekette okutuldu. Leyden'den sonra Utrecht üniversitesi kuruldu. Az sonra da Den Haag (La Hay) üniversitesi geldi. Eski Hanover dükası Guillaume d' Orange İspanyol donanma ve ordusunu mahvederek bu küçük memleketi kurtarmasından sonra Cumhurbaşkanlığına getirildi. Fakat daha mühimi, bu eski ziraat halkına dokuma endüstrisini öğretti ve iktisadî seviyesini birdenbire değiştirdi. Bütün bu baş döndürücü olaylar büyük araştırmacılar yetiştirmiş olan birkaç üniversitenin açılmasıyla hemen aynı zamana düşüyordu.

Almanya'da Halle (1694), Göttingen (1734), daha sonra Berlin (1810) üniversiteleri, her biri ayrı bir yüzyıla ait olmak üzere uzun fasıllarla kurulmuştur. Bununla birlikte Almanya'da daha 1590 larda Frankfurt bir ilim merkezi olmaya başlamış ve Bruno orada bir süre kalarak birkaç kitabını bastırmıştı. Modern tipte üniversite olmasa bile ilim merkezi ve Fakülte olarak Leipzig ve daha eski üniversite nüveleri vardı. Halle üniversitesini Birinci Frederick kurdu. Thomasius oraya Aydınlanma (**Aufklärung**) fikirlerini getirdi. Wolff orada öğretim yaptı. Göttingen 1734 de Hanover yakınında kuruldu. Bu ilim kurumu daha sonra Amerika'da Princeton üniversitesinin kurulmasına yardım edecektir. Berlin üniversitesi nisbeten geç açıldı. Bu açılıшта tanınmış Alman coğrafyacısı ve bilgini Humbold'lar büyük rol oynadı. Leibniz'in teşviki ile 1700 de Akademinin kurulması bu yenileşmede önemli bir adım oldu.

İmparatorluk devrinde Napoléon üniversitesi bir devlet monopolü gibi örgütlendirildi. Bir kamu hizmeti, bir ideoloji ve siyasî propaganda hizmetinde üniversiteyi emirber ediyor ve profesörleri mutlak olarak memurlaştırıyordu. Danıştay'daki nutkunda (21 Mart 1810) imparator şöyle diyordu : «Bu kurum ile zararlı teorilere karşı bir garanti, sosyal düzen için temel hazırladığım kanısındayım.» Napoléon'un ideolojik amaç için seferber ettiği üniversite

(7) René Cruchet, Les Universités allemandes.

tipi tarihte Abbasiler'le Selçuklular'ın işbirliği yaparak Nizam-ül-mülk'e kurdurdukları ve başlıca hedefi batinîlerle savaşmak olan üniversitede, bugün de totaliter ülkelerde ideoloji propagandasını birinci plâna koyan üniversitelerde görülmektedir. Paris'ten sonra İtalya'da Pavia, Pisa, Padua, Almanya'da Göttingen, İena aynı yüzyılda kuruldu. İngiltere'de Oxford onlardan biraz sonra geldi. Türkiye'de «ülemâ» sınıfı aynı tarzda örgütlendi. Bu heyetler ahlâkın ve siyasî ilkelerin savunucusu idiler ve tehlikeli sayılan teorilere karşı memleketi koruyacaklardı. Fransa'da Victor Cousin böyle yetiştirdi. 1870 den sonra Ernest Renan, Berthelot' Ernest Lavisseye yetiştiler.

Kuzey Amerika sayıca bütün Batı memleketlerini aşan bir üniversite medeniyeti kurdu. Matematik, fizik, biyoloji, sosyal ilimler orada büyük bir gelişme kazandı. Bu yeni ilim kurumları yeni araştırmalara, yeni doğan ilimlere açık kurumlar oldu. Nüfusun ve okuyanların hızlı artışı üniversitelerin sayısından çok ileride olduğu için, bu yüzyıl başında Avrupa'daki bütün üniversitelerden sayıca yüksek olmasına rağmen ihtiyacı tam karşılamıyordu. Bu yüzden yüksek öğretim problemlerine dair Birleşik Amerika'da pek çok eser çıktı. Teşvikler çoğaldı. Bir yandan devlet, bir yandan özel teşebbüsler ve vakıflar yirminci yüzyıl içinde üniversitelerin sayısını bir misli artırdı.

Almanya'da Bonn (1786) modern üniversitelerin dördüncüsüdür. Pangermanist barışçılık fikrini yaymasıyla tanınmaya başladı. Berlin, Prusya krallarının üniversitesi oldu. Fizikçi filozof Helmholtz'un anıtını taşımaktadır. Başlıca felsefe fakültesinin büyük hizmeti olmuştur. Hocaları ve öğrencilerinde savaş ruhu hâkimdir. Kiel üniversitesinde ise denizcilik fikri yaşamaktadır. Öğrenciler daima deniz işlerine giriyorlar. Yapı 1865 de kurulmuştur. Burada Danmarka kültürünün tesiri duyulmaktadır. Kurumu önce İkinci Katherine korumuş, fakat Bismark zamanında Prusya topraklarına girdikten sonra Üniversite değişikliğe uğramıştır. Bugünkü yapılar XIX. yüzyıl sonlarına aittir (8). Rostock üniversitesi Almanya'nın en eski ilim merkezlerinden biridir ve 1419 da kurulmuştur. Geçmişe ve anılara bağlılık bugün de hüküm sürmektedir. XV. yüzyılda Almanya'da ilk üniversite hayatı burada başlamıştı. Burası henüz Réforme yokken Humanisme kavgalarına sahne olmuştur.

(8) René Cruchet, Les Universités Allemandes au XX. siècle, 1914, Armand Colin.

Bu ilim kurumunu şehrin belediye başkanları ve dükü himâye etmiş, o sayede çabuk gelişmiştir. Copernic sistemine itiraz etmekle birlikte Ptolemaios sistemini de red eden ve ikisi arasında bugün artık taraflısı kalmamış bir sistemi savunan fizikçi ve astronom Tycho-Braché orada öğrenci idi. Öğrenciler eski gelenekleri ve âdetleri bugün de saklamaktadırlar. Merâsime çok önem veriliyor. Otuz yıl savaşlarına karışmıştır. Kepler orada bulundu. 1643 de milliyetçilik orada doğdu. Düello halk arasında olduğu gibi, öğrenciler arasında da yaygındı ve Ortaçağ kalıntısı bu eski âdet yakın zamanlara kadar sürüp gelmişti. Fransız İnkılâbı fikirleri buraya tesir etmiş ve 1870 den sonra üniversite az çok modern fikirlere açılmaya başlamıştır.

Greifswald, 1456 da kurulmuştur. Üniversite yapısı çok eski ve tarihidir. Bakteriyoloji bilgini Loeffels orada yetişmiştir. Öğrenciler arasında düello âdeti yakın zamana kadar sürmüştür. Bu ilim kurumu eski âdetlere ve kılıklara bağlı kalmıştır. Königsberg üniversitesinin Prusya tarihinde büyük yeri vardır. 1544 de kurulduğu tarihten beri orada geniş bir tolerans ve hürriyet havası hüküm sürmüştür. Otuz yıl savaşlarında bu üniversite bir çoklarının sığındığı bir yer olmuştur. 17 nci yüzyıl ortasında büyük gelişme kazandı. Kant bütün hayatını bu şehirde ve bütün fikrî çalışmalarını bu üniversitede geçirdi. Kant'ın Purusya krallığına karşı fikrî direnişi üniversiteyi kuvvetlendirdi. Bu üniversite Napoléon'a da direndi. Dram yazarı ve şair Közebue'nun Könisberg'de öldürülmesinin akisleri büyük oldu. Üniversite bunu şiddetle protesto etti ve protestonun tesiri görüldü : Krallık fikir hürlüğünü koruyan **sanction'** lar koydu. Birinci Wilhelm krallığın halka vaadlerini unuttu, baskı yeniden başladı. 1871 de üniversite çökmeye başladı. Berlin üniversitesi Wilhelm von Humbold yardımıyla 1810 dan önce gelişmişti. 19 ncu yüzyılda bu gelişme derece derece arttı. 1871 de en olgun şeklini aldı. Berlin hem eğlence, hem çalışma şehri olduğu için üniversite hayatına elverişli idi. Son zamanlarda W. Köhler, N. Hartmann gibi psikolog ve filozoflar yetiştirdi. Breslau, 1811 de doğu Almanya'nın ilim merkezi olarak kuruldu. Aynı yıl Frankfurt üniversitesi parladı. Orada katolik ve protestan öğretim üyeleri birleşti. Üçüncü Frederick Wilhelm bu yeniden kuruluşa çağrıldı. Leipzig üniversitesi, en eski ilim merkezlerinden biridir. Goethe buraya «Küçük Paris» diyordu. Bu şehrin 1410 de kurulmuş olan üniversitesi Almanya'da ilmin hareket noktası sayılabilir. Alman öğrencilerin Prague'dan Almanya'ya göç etmesi üzerine kurulmuştu.

Burası **vulgarisation** ve moda düşkününü idi. Almanya'da üçüncü dereceyi alıyordu. Tanınmış tarihçi Karl Lamprecht Enstitüsünü orada kurdu. Halle üniversitesi 1694 de Thomasius tarafından kuruldu. Yeni hukuk fikirleri bu üniversiteyi modern bir ilim kurumu haline getirdi. 18 inci yüzyılda da Prusya yönetiminin resmî okulu idi. Goethe'nin Halle üzerinde etkisi olmuştur.

Iena üniversitesi 1558 de kuruldu. Bu üniversite yüksek bir hürriyet kurumu idi. Goethe'nin sanat ve ilim çalışmalarına ait anılarıyla doludur. Goethe ve Schiller zamanında büyük gelişme kazandı. Goethe Fransız nüfuzunu oraya soktu. **Vivas Libertas Academica** sözü orada düstur oldu. Fichte orada yetişti. Fransız İnkılâbının getirdiği yeni fikirler oraya çabuk girdi : Erdem, Hürlük, Vatan başlıca vecizeleri idi. Bu yüzden eskidenberi burada azgın öğrenci birliklerinin belirli siyasî eğilimleri olmuştur. Koetzebue'nun öldürülmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu taşkınlıklardan sonra Fritz Reuter işe el koydu. Bismarck 1892 de iktidardan düşdüğü zaman orada alkışla karşılandı. Schiller'in oturduğu ilk ev orada idi. Üniversite yapıları Zeiss Vakfı ile yönetilmektedir. Göttingen ile Iena arasında Weimar, Erfurt ve Eisenach vardır. Weimar her şeyden önce Goethe'nin evi ile tanınıyor. Ayrıca orada Wagner operalarının temsil edildiği büyük opera binası yapıldığı için romantizm devri bu üniversiteye damgasını basmıştır. Göttingen üniversitesi 1734 de kurulmuştur. 18 nci yüzyılda ölçülülüğü ve yeni fikirlere açık olmasıyla tanındı. Fransız devriminin fikirleri buraya çabuk girdi. Bismark orada öğrencilik yapmış, Goethe orada çalışmış ve «renkler teorisi» üzerindeki eserini orada yazmıştı. Marburg eski bir Ortaçağ şehridir. Üniversitesi 1527 de kurulmuştur. Protestan öğretimine kapılarını açan ilk ilim kurumu burasıdır. Denis Patin burada matematik profesörü idi. Evi, ailesi, dersleri hep orada idi. Gotik stilinde yeni üniversite binaları yapılmıştır. Von Behring orada Enstitü kurdu. Goethe'nin bu şehirde ve üniversitesinde derin hatıraları vardır. Faust'da önemli yeri olan «Walpurgis gecesi» buraya aittir. Bu gece öğrenciler ve bir kısım halk dağa tırmanarak Goethe'nin bu addaki şiirinin kıtalarını güneş doğuncaya kadar söylerler. Giessen üniversitesi 1607 de Marburg'a rakip olarak kuruldu. 18 nci yüzyıl sonunda öğrencilerinin pek kötü şöhreti ile tanınmıştır. Büyük kimyager Liebig ile (1824-1857) üniversite bu kötü şöhreti düzeltti. İstanbul üniversitesinde 12 yıl ders vermiş olan Von Aster burada başlıca eserlerini verdi.

Heidelberg üniversitesi yanındaki yahudi mahallesi yüzünden «yeni Küdüs» diye tanınıyordu. Goethe'nin babasının evi de orada idi. Heidelberg, Almanya'nın en eski üniversitesidir. (Kuruluşu 1386 olup Paris üniversitesi örneğine göre açılmıştı. Buna Lâtince **ad Instar Studii Parisiensi** diyorlardı.) 18 nci yüzyılda parlamıştı. Tanınmış felsefe tarihçisi Kuno Fischer orada ders verdi. Öğrencileri bugün de eski gelenekleri saklıyorlar. Küçük şehir öğrencilere pansiyon olan bütün evleri ile baştan başa bir üniversite şehri manzarası gösteriyor. Sanki burası öğrencilerin mahallelerinden ibarettir denebilir. Heidelberg şatosu üniversiteden sonra en önemli binadır. Mahallî bayramlara büyük yer verilir. Orada bugünkü Avrupa'yı Ortaçağa bağlayan eski hayatı yaşamaktadır. Tarihçi Treitschke orada yetişmiştir. Bavyera'nın üç üniversitesi Würzburg, Erlangen ve Münich dir. Würzburg'da başlıca Tıp Fakültesi tanınmış olup 1882 de kurulmuştur. Virchov ve Köllike orada yetişmişlerdir. Röntgen (X) ışınını orada bulmuştur. Psikolojide Würzburg okulu diye tanınan ve bugün de değerini saklayan akım orada doğmuştur. Erlangen üniversitesini Fransa'dan gelip sığınan bir aile kurmuştur (1743). Öğretimi başlangıçta sırf tıbbî idi. Şehir yenidir ve üniversite binaları şehirde önemli yer tutar. Münich üniversitesi o yüzyılda da kurulmuştur ve Prusya'dan sonra Bavyera, siyasî bakımdan ikinci önemli Alman devleti olduğu için burası da ikinci merkez üniversitesi sayılıyordu. Binaları yeni ve modern dir. Tübingen üniversitesi 1477 de kurulmuş ve Théologie incelemeleri ile tanınmıştır. Fakat sonradan humanisme ve Réforme fikirleri girdi. Şehir şimdi de Ortaçağ karakterini saklıyor. Üniversite hayatı yoğun ve canlıdır, bu bakımdan Heidelberg'e benzetilebilir. Tübingen'de yedi Fakülte vardır. Karaorman (Schwazwald) dan geçerek Friburg üniversitesine gidilir. Schlossenburg tepelerinden şehir ve üniversite kuşbakışı görülmektedir. Friburg Avrupa'nın en eski üniversitelerinden biridir. Zaten şehir de üniversiteden biraz önce, 1457 de kurulduğu için buraya tam bir üniversite şehri demek doğru olur. Bir zaman Jésuite'ler hüküm sürdüler, fakat 19 ncu yüzyılda yenden canlandı ve yeni yapılar yapıldı. Strasburg zaman zaman Fransa veya Almanya'ya bağlı olduğu için Alman üniversiteleri arasında sayanlar vardır. 1872 de beş Fakülte halinde açılmıştır. Enstitü'leri ve hastaneleri çok zengindir. Goethe burada öğrencilik yapmış ve ilk Fransızca şiirlerini yazmıştı. Şimdi bir Fransız üniversitesidir.

4. Fransız Üniversiteleri

Paris'in 1200-1215 deki kuruluşu ile bütün Batı üniversitelerine önderlik ettiğini görmüştük. Burada Avrupa yüksek öğretim kurumlarını gözden geçirirken Fransa'da bu kurumların gelişmesi üzerinde duralım (9). 1627 de Başvekil Richelieu, Sorbonne'un proviseur'ü idi. (Bu tâbir şimdi Fransa da liselerin iktisadî yöneticileri için kullanılıyor.) Sorbonne o zamandanberi devamlı olarak gelişmiş olup Fen-Edebiyat Fakültelerinden başka Hukuk, Tıp, Eczacılık Fakülteleri Paris üniversitesini meydana getirmektedir. Öğretmen yüksek okulu (Ecole Normale Supérieure), mukayeseli hukuk Enstitüsü Antropoloji ve Kriminoloji Enstitüsü oraya bağlıdır. Ayrıca Paris Üniversitesine bağlı daha bir çok Enstitüler vardır. Aix-Marselles üniversitesi 16 ncı yüzyıl başında önce Aix en Provence'da tek Fakülteyle kurulmuştu. 1896 da Marsilya'da açılan yeni Fakültelerle iki şehri birleştiren üniversite halini almıştır. Rektörlük, hukuk ve edebiyat Fakülteleri Aix'de; fen, tıp ve eczacılık Marsilya'dadır. Cezair üniversitesi 1879 da açıldı. Daha önce yalnız yüksek okullar vardı. Besançon üniversitesi 1422 de Franche-comté üniversitesi adı ile açılmış, 1691 de adı Besançon'a çevrilmiştir. Bordeaux üniversitesi archévêque rütbesindeki Guy Berland'in teşebbüsü ve Papa Dördüncü Eugène'in fermanı ile 1441 de kurulmuştur, beş Fakültesi vardır. 16 nci yüzyıldanberi devletin kontrolü altındadır. Caen üniversitesi 1432 de İngiliz işgali altında iken Redford'un bir **Charte**'i ile kuruldu. Paris üniversitesi model olarak alınmıştı. Rahiblerin bu teşebbüse karşı koymalarına rağmen Birinci François 1532 de üniversiteyi Fransa hükümeti adına yeniden kurdu. Binaları 1944 de İkinci Dünya Savaşı sonunda Amerikan-Fransız işgal kuvvetlerinin bombardımanı sırasında harap oldu. Şimdi yeniden yapılmaktadır.

Dijon üniversitesi 1722 de açıldı. Önce Hukuk Fakültesinden ibaretken 18 nci yüzyılda buna Fen Fakültesi katıldı. İlk kuruluşta Akademi adını taşıyordu. Tekniğin ilerlemesi insanları mutlu mu, mutsuzmu kılıyor? şeklinde açtığı bir yarışmada başarı kazanan J.J. Rousseau'nun tezi hem bu üniversiteye, hem tezin sahibine büyük şöhret sağlamıştı. Clermont-Ferrand üniversitesi 1810 da kurulmuştur. O tarihte önce yalnız Fen Fakültesi açılmış, sonra buna edebiyat ve Tıp Fakülteleri katılmıştır. Papaların Avignon da

(9) B. Piobetta, Les Institutions Universitaires en France, 1951, P.U.F.

oturdıkları sırada Grenoble onların emri ile 1452 de kuruldu. İlk kuruluşta yalnız hukuk, tıp ve Arts-Liberaux Fakülteleri vardı. 1565 de Grenoble'ün **Studium Generale**'si Valence üniversitesi şeklini aldı. Sonradan tam şimdiki adını ve şeklini kazandı. Lille üniversitesi İspanya kralı ikinci Philippe'in ve papa IV. Paul'un emri ile 1554 de kuruldu. İlk defa Tıp Fakültesinden ibaretti. Sonra büyük kimyager Pasteur'ün dekanlığını yaptığı Fen buna katıldı (1854). Daha sonra hukuk (1887) ve edebiyat (1895) açıldı. Lyon eskiden yalnız bir Eczacılık ve Tıp Merkezi idi. 1810 da Edebiyat, Fen Fakülteleri açıldı. Hukuk ancak 1875 de kurulabildi. Montpellier üniversitesi Fransa'nın en eski ilim kurumlarından biridir. 1289 da papa IV. Nicolas'nın emri ile açılmıştır. Uzun bir süre yalnız Tıp Fakültesi ile şöhret yapmıştı. 16 ncı yüzyılda Renaissance'in en canlı merkezlerinden biri oldu. Bu devirde Rabelais bu üniversitenin öğrencilerindendi. 18 nci yüzyılda Montpellier tıbbiyesinin vitalisme görüşü Avrupa tıp âleminde çok yaygındı. Fakat yeni tıp araştırmaları önünde geriledikten sonra eski şöhretini kaybetmiştir. Nancy üniversitesi 1572 de Lorraine dükü III. Charles tarafından Pont à Mousson da kuruldu. 1769 da Nancy'ye nakledildi. Üniversitenin beş Fakültesi vardır. Tıp Fakültesi Paris'le rekabet etmektedir. Ruh hekimliğinde Charcot'nun Paris'deki şöhretine karşı Babinsky, Bernheim yeni bir cereyan açtılar. Biyolojide Cuénot'nun araştırmaları Fransız ilmini canlandırdı. Poitiers üniversitesi 1431-32 de siyasî sebeplerle, yüzyıl savaşlarının sonlarına doğru büyük karışıklıklar içinde kuruldu. Descartes orada öğrencilik yaptı. Rennes üniversitesi 1641 de eski Nantes üniversitesinin varisi olmak üzere kuruldu. Bugün bütün Fakülteleri vardır. Strasbourg üniversitesinin kuruluşu çok eskidir. Almanlar tarafından kendilerine mal edilmekle beraber kuruluş ve gelişmesinde Fransız'ların rolü büyüktür. 1528 de humaniste bilgin Sturm'un kurduğu Gymnasium, 1566 da Académie haline konmuş, 1621 de üniversite adını almıştır. 1681 de Strasbourg'un Fransa'ya katılmasından sonra XII. Louis bu imtiyazı tanıdı, şehir 1876 dan beri iki defa Almanların eline geçmiş olduğu halde üniversitenin Fransız bünyesi değişmemiştir. Hukuk, tıp, fen, edebiyat, eczacılık, katolik théologie ve Protestan théologie Fakülteleri vardır. Toulouse üniversite de Fransa'nın en eski ilim merkezlerindedir. Kuruluşu 12 Nisan 1229 Paris muahedesine kadar çıkar. Önce Théologie Fakültesinden ibaretken sonra ona hukuk katılmıştır. Kiliseyi bırakan ve İtalya'da yaşayamayan Giordano

Bruno bir müddet orada felsefe okutmuştu. Şimdi beş fakültesi ve birçok Enstitüleri vardır.

5. Anglo-saxon Üniversiteleri

İngiliz üniversiteleri Avrupa'nın en eski kolejlerinin gelişmesinden doğduğu için çok eski tarihleri vardır. Fransa'da **collège**'ler gittikçe sönererek yatılı okul sistemi kalkmış yerini üniversiteler almış olduğu halde İngiliz üniversiteleri eski **college**'leri ortadan kaldırmamış, hatta onların geleneğe bağlı bünyeleri üzerinde yenilikler getiren kuruluşlar olmuştur. Batı'da eskilik şerefi vakıa Pologne üniversitesine aitse de (1100) ona tam anlamı ile üniversite denemez. İngiltere'de **college** tipinde Oxford, 1133 de Robert Pullen tarafından kuruldu. Daha önce (1118) **Studium Generale** adını taşıyordu. 1249 da William Durham buraya **University College** adını verdi. Cambridge 1112 de Saint Giles tarafından kuruldu. 1224 de fransiscain rahipleri burayı genişlettiler. 1233 de papanın yeni bir fermanı ile kuvvetlendi. 1337 de Kings Hall buna katılarak üniversite birçok kollejlardan kurulu bir bütün oldu. Sonraki yüzyıllarda yeni kollejlere açıldıkça Cambridge, her biri ayrı bir uzmanlık dalında derinleşen bir kollejlere şehri oldu ve bütünü ile Cambridge üniversitesi adını aldı. Sanki şehir ve üniversite aynı şey oldu. Orada öğrenciler çok eski ilim kurumları, yatılı yapılar ve pansiyonlardan ibaret şehir yalnız ilim hayatı yaşamaktadır. Bugün de aynı gelenekleri sürdürüyor. İngiltere'de Oxford'un gelişmesi de aşağı yukarı aynı safhalardan geçmiş ve bu memleketin geleneklerine bağlı iki büyük ilim merkezinden birini meydana getirmiştir. Londra üniversitesi bunlara göre çok yenidir. Eskiden İngiliz ilmi yalnız bu iki ilim merkezinde doğar ve geliştirdi. Geçen yüzyılda Londra üniversitesi önem kazanmaya başladı. Son yıllarda bu yeni kuruluşu canlandırmak için British Museum'un yanında (Londra üniversitesi olarak) çok yüksek binalar yapıldı (10).

Batı'nın büyük memleketleri dışında da üniversitelerin çok eski tarihi vardır. Prague üniversitesi 1347 de kuruldu. Cracow 1400 de, Vienna 1365 de, Heidelberg 1386 da, Erfurt 1379 da kurulduklarına göre merkezî Avrupa üniversiteleri 14 ncü yüzyıl ortalarında

(10) Nezahat Nurettin Ege, Amerikada yüksek tahsile devam ederken çalışan Üniversiteliler hem para, hem tecrübe, hem ihtisas nasıl kazanıyorlar [Sabah Gazetesi 4, 14 Ocak, 1969]

faaliyete başlamışlardır. Lausanne üniversitesinin gotik merkez binası 1000 yıllık olmak üzere en eskilerdendir. 15 nci yüzyılda kuruluşlar arttı. 1477 de Freiburg, 1425 de Louvain, 1465 de Budapeşte, 1476 da Mainz, 1477 de Uppsala, 1479 da Copenhague üniversiteleri kuruldu. 16 nci yüzyılda, yeni ilim kurumları doğdu. 1502 de Birinci Maximilien'in teşebbüsü ile Wittenberg, 1527 de Marburg, 1544 de Königsberg, 1558 de Iena, 1570 de Helmstedt, 1575 de Altdorf üniversiteleri açıldı. Bu yeni kuruluşların bir kısmı reform'a karşı mücadele arzusundan doğmuştu. 18 nci yüzyılda üniversitelerin faaliyeti canlandı. 1702 de Breslau, 1747 de Innsbruck üniversiteleri Jesuite'lerin tesiri ile açıldı.

Tarih sırasını göz önüne alacak olursak en eski Cambridge kolejinden sonra birçok İngiliz kolej-üniversitelerinin açılmış olduğunu görürüz. 1505 de Christ's College, 1511 de Saint John's College, 1535 de The Royal Injunction, 1546 da Trinity College açılmıştır. Cambridge de bu sırada açılan kolejlerde puritanizm hâkimdi. Öte yandan yine Cambridge'de Eflâtun felsefesi okutulmaya başlandı. Henry More, Ralph Cudworth, Francis Bacon bu yeni kuruluşlarda rol oynadılar. 1673 de İsaac Barrow yeni bir kolej açtı. İsaac Newton (1669-1702) bu kolejlerde çalıştı. William Whiston (1702-1711) ve Roger Cotes (1707-1716) un rolleri oldu. 19. yüzyılda İngiliz üniversiteleri yeni bir gelişme gösterdi. Kapalı eski kolejlerin dışında modern binalar ve yeni üniversiteler yapıldı. 1825 de Thomas Campbell Londra'da University College'i kurdu. 1829 da King's College kuruldu. 1836 da bu merkezî ilim kurumu asıl University of London adını aldı. 1878 de kız öğrencilere de kapısını açtı. 1900 da yeni öğretim metotları sokuldu. Tanınmış kimyager Ramsay burada profesörlük etti. Fakat gelenegindeki College adını bir süre sakladı. Durham üniversitesi 1832 de kuruldu. Durham College of Physical Sciences 1871 de kuruldu ve üniversite ile birleştirildi. Manchester de 1851 de Owens koleji kuruldu ve 1880 de Victoria üniversitesi adını aldı. Leeds, 1873 de çalışmaya başladı, fakat tam şeklini 1904 de aldı. Bristol üniversitesi 1876 da açıldı, 1909 da modernleştirildi. Birmingham 1900 de, Liverpool 1903 de, Nottingham 1948 de, Southampton 1952 de, Sheffield 1905 de, Hull 1954 de, Exeter 1955 de, Leicester 1957 de kuruldu. Modern İngiliz üniversiteleri bu yüzyıl başında büyük bir hızla ilerlemekte, bir teviye yenileri açılmaktadır. 1949 da kurulmuş olan Nord Staffordshire üniversitesi 1968 de en yeni metotlarla ve yeni binalarla Keele üniversitesi adını aldı.

Brightivs de 1961 de Sussex üniversitesi kuruldu. 1963 de York üniversitesi açıldı. Aynı yıl Norwick de East Anglio üniversitesi, 1964 de Ersek'de, yine o yıl Lancaster, Canterbury'de Kent üniversitesi, Cowentry'de Warwick üniversiteleri kuruldu. 1965 denberi de tam modern araştırma laboratuvarları ve Enstitüleri ile birlikte yeni ilim kurumları açılmaya devam etti. Avrupa'nın en eski ve Ortaçağ geleneğine bağlı ilim kurumlarını kurmuş ve bu gelenekleri, yapıları, öğrenci yaşayışı, hatta bütün şehir hayatı ile devam ettirmiş olan İngiltere'nin aynı zamanda en yeni ilim metodlarını uygulaması, ve en yeni sosyal şartlarda üniversiteleri başka Batı memleketlerinden daha hızlı bir tempoda açması bu memlekette öğretim ve üniversite buhranının hafifliğini açıklamaya yarar. Aslında Fransa'nın içadı olduğu halde, sonradan üniversite sistemi yüzünden terk edilmiş olan Collège sistemi İngiltere'de devam etmiş, şehirlerin dışında küçük ilim merkezleri veya ilim kasabaları halinde yatılı öğrenci hayatını sağlayarak gençlerin kendilerini gündelik gürültüden uzak, tamamen ilme vermeleri şeklindeki başarıya ulaşmıştır. Iskoçya üniversiteleri İngiltere'den az çok farklı vasıflar göstermektedir. Bu bölgenin en eski ilim kurumlarından biri tarihte dinî öğretimi birinci planda yer almış olan Saint Andros koleji idi. Ondan sonra Glasgow ve Edinburgh üniversiteleri açılarak daha modern metotlarla gelişti. Galles'de Wales üniversitesi 1895 de, Cardiff 1883 de, Banger 1894 de açıldı. İrlanda'da Dublin ve Belfast henüz küçük birer üniversite nüvesine sahip bulunuyorlar.

Rusya'da Moskova üniversitesi 1755 de, Vilnow 1579 da, Khar-kow 1805 de, Kazan 1804 de, Petersburg (şimdiki Leningrad) 1819 da açılmışlardır. Kazan'da medrese ilimlerini okutan Türk üniversitesi karşısında açılan Rus üniversitesinin ilk rektörlerinden biri Lobatchewsky idi. Ruslar bu şehirdeki Türk kültürü nüfuzunu kırmak için kendi üniversitelerine büyük önem vermişlerdir. Sovyet-Rusya zamanında başlıca tabiat ilimlerinde yeni ilim kurumları açılmıştır.

Modern üniversitelerin hızlı gelişmesi bakımından —hiç değilse sayıca— en önde giden ülke Birleşik Amerika devletleridir (11). Orada en eski üniversite Harvard College dir (1636). 17 nci yüzyıl

(11) Sıtkı Bilmen, Amerikan Birleşik Devletlerinde Resmî ve Özel Yüksek Öğretim Kurumlarının değerlendirilmesi (Talim ve Terbiye yayını, 1968).

sonlarında ikinci ilim kurumu College of William and Mary dir (1693). 1701 de Yale üniversitesi, 1746 da New Jersey College, 1754 de Kings College, 1755 de Benjamin Franklin tarafından açılan Philadelphia üniversitesi, 1764 de Rhode Island College, 1766 da Queens College, 1762 de Dartmouth College kuruldu. Bütün bu ilim kurumları Birleşik Amerika'nın henüz İngiliz İdaresinde olduğu devirde Oxford ve Cambridge tipinde kurulmuş üniversitelerdi. Yeni Amerika'nın hazırlamış olduğu biricik kurum B. Franklin'in kurduğu idi ki, sonradan bu zat Washington'la birlikte bağımsızlık savaşına girecek ve Birleşik Amerika'nın ilk başbakanı olacaktır.

Amerika'da devlet üniversitesi tipi (**State university**) ilk defa Virginia'da açıldı. Bağımsız Amerika'nın bu ilk üniversitesinin kuruluşunda Thomas Jefferson'un rolü oldu. 1819 da başlayan kuruluş 1823 de tamamlandı. Tam devlet üniversitesi modeli Michigan üniversitesi olup 1841 de açılmıştır. 1850 de yeniden örgütlendi. Wisconsin (1848) ve Minnesota (1851) üniversiteleri bu tip üzerinde kuruldu. Devlet üniversitelerinin kurulmasında devlet topraklarından faydalanıldı. Bu toprakların devlet tarafından üniversiteye ayrılması işi kolaylaştırdı. Çoğu şehir dışında devletin ayırdığı geniş arsalar üzerinde kurulan binalar şehirlerin gürültülü hayatından, politika entrikalarından oldukça uzak, kendilerini çalışmaya ve araştırmaya veren gençlerin yaşayacağı en elverişli alanlardı (12). Fakat şehrin hemen hemen içinde olan New York devlet üniversitesi ancak 1948 de kurulmuştur.

20 nci yüzyılın ikinci yarısında Pennsylvania bir yana, bütün Birleşik Amerika devletleri birçok üniversitelere sahip bulunuyorlardı. Pennsylvania'da özel kontrole bağlı üniversiteler vardır. Birleşik Amerika Devletlerinin başlıca üniversite tipleri şunlardır :

- 1) Devlet bütçesi ile kurulmuş ve devletce kontrol edilmekte olan üniversiteler;
- 2) Kamu kontrolüne bağlı veya servet sahipleri ve seçkinlerden ibaret bir **elected board**'un kontrol ettiği üniversiteler (Türkiye'de Orta Doğu üniversitesinin böyle bir kontrol heyeti varsa da başka üniversiteden veya siyasî partilerden seçilmiş olduğu için bu tipin elverişsiz bir örneği olarak kalmıştır.)

(12) Nezahat Nurettin Ege, Amerikada yüksek tahsile devam ederken çalışan üniversiteler hem para, hem tecrübe, hem ihtisas nasıl kazanıyorlar. [Sabah Gaztesi 14 Ocak, 1969].

- 3) Serbest üniversite : Bu tipi devletle ilişkisiz bir Vakıf (**Fo-undation**) kurmuş olduğu için malî bakımdan tam özerk-lidir. Kontrolü kendi öğretim üyelerine aittir.
- 4) Birçok eğitim servislerine göre, uzman yetiştirme gayesi amacıyla kurulmuş olduğu için serbest, yarı servislerin kontrolüne bağlıdır. Çünkü «mahreç» leri bu devlet veya özel sektör daireleridir. Bu tip **Campus** öğretimine ilâve olarak meydana gelmiştir (13).

Tiplerin çokluğu Birleşik Amerika Devletlerinde üniversite ve kolejlerin çeşitli hedeflere göre insan yetiştirmesini sağlamış, bu suretle uzmanlaşmış yüksek bir öğretim hayatının istediği bütün iş dallarına göre uzman, bilgin ve araştırmacı yetiştirme mümkün olmuştur. 20 nci yüzyıl ortalarına doğru 40 kadar belediye üniversite ve koleji açılmış olduğu için bunu da yukarıdaki dört tipe katılacak bir beşinci tip sayabiliriz.

Charleston koleji New-York sitesinde kuruldu. Akron, Brooklyn, Cincinnati, Houston, Omaha, Toledo, Wichita, Wakshburn üniversiteleri onların ardından geldi. 20 nci yüzyıl yarısından sonra genç kızlar için 200 yüksek öğretim koleji açıldı.

Ferdî sermaye ile açılan üniversiteler Amerika Birleşik Devletlerinde Devlet Üniversitelerinden aşağı kalmaz. 1838 de Tulane, 1836 da Emory, 1872 de Vanderbilt, 1885 de Stanford, 1890 da Chicago üniversiteleri kuruldu. Bu tip, günden güne çoğalmakta olup 20'nci yüzyılın yarısında pek büyük sayıya varmıştır. İyiliksever kuruluşların yardımı ile açılan üniversiteler de yukarıda yaptığımız sınıflama içinde, kamu kontrolüne bağlı üniversiteler arasında yer almaktadır. **Carnegie Corporation**, New York'daki üniversiteyi kurdu. **Rochefeller Foundation**'de New-York'da **General Foucation**'u kurdu. **Foundation**'in kurduğu böyle birçok yüksek ilim kurumu vardır.

Yüksek öğrenim kurumları ve federal hükûmetler de kendi başarılarına üniversiteler kurmuşlardır. Bu kurumların çoğu **College of arts and Sciences** adını alıyor. Oraya giren öğrenciler ya **bachelor of arts** ya da **bachelor of sciences** oluyorlar. İki yıl Junior College'e devam ediyorlar ki, bu bazı yerlerde community College adını alıyor. Burada mühendislik (**engineering**), güzel sanatlar (**fine arts**),

(13) Sıtkı Bilmen, Amerika Birleşik Devletlerinde Resmî ve Özel Yüksek Öğretim Kurumlarının değerlendirilmesi. (Talim ve Terbiye yayını, 1968).

gazetecilik (**journalism**), eczacılık (**pharmacy**), eğitim (**education**), hayat ve ticaret işleri (**business**), tarım (**agriculture**) dalları vardır. Buradan çıkanlar yüksek öğretim almış sayılıyorlar; fakat üniversite öğretimine karşılık sayılmıyor. Bunların dışında meslek kolejleri veya okulları vardır ki bunlar da serbest sanatlar, tıp, eğitim, dişçilik, veteriner, hukuk dallarına ayrılır. Tıp 4 yıl, dişçilik 2 yıl (fakat kolej üzerine kurulan dişçilik okulu 4 yıl), veteriner 2-4 yıl, hukuk 3-4 yıldır. Sene farkları bu okullara girenlerin okudukları kolejlerin derecelerine göre değiştiği gibi, mahreçlerin çokluğu veya azlığı ve yükselme imkânlarına göre değişir.

Tahsil dereceleri :

- a) Koleje ve üniversite öğretimine hazırlık sınıfları;
- b) Çeşitli mesleklerde uzmanlık tahsiline hazırlık sınıfları;
- c) İlmî araştırma mesleklerine girecek öğrencileri hazırlama sınıfları

olarak ayrılmaktadır. İlk ve orta öğretim derecesindeki okullara öğretmen yetiştirme tahsil dereceleri de şunlar :

- 1) Kolej mezunlarına belirli bir dalda veya birkaç dalda ilerleme ve derinleşme imkânı verme, uzmanlaşma kursları,
- 2) En azdan iki yabancı dil öğreten ve bu dillerden master imtihanı geçiren kurslar veya okullar :
- 3) Özel bir bilgi alanında araştırma yapma yakınlığını geliştirme amacı ile, geniş ölçüde orijinal bağımsız inceleme ve araştırma yaptıran ve bu metodları uygulayan kurslar veya okullar.

6. Üniversiteler ve Kilise

13 üncü yüzyıl başında Batı üniversitelerinde öğretim bakımından yeni bir devir açılmıştır. Felsefî temele dayanan bir teoloji öğretimi eski Manastır öğretimlerinin yerini almaya başlamıştı. Bu alanda kilise hukuku yanında Roma hukuku okutuldu. Abélard, bu konuda önderlik etti. Endülüs ve Sicilya islâm medreseleri kanalıyla lâtinceye çevrilen eserler ve bunların yeni Batı üniversitelerinde okutulması ile, bu üniversitelerde Tıp öğretimi de yer aldı. Bu devirde üniversiteler bir serbest bilgiler Korporasyonu idi. İtalya'da Bologne ve Salerno'da da hukuk, Tıp; Paris üniversitesinde Théologie, Montpellier de Tıp, İngiltere'de Oxford ve Cambridge

üniversitelerinde Théologie ve Tıp, İspanya'da Salamanca üniversitesinde aynı ilimler okutulmak üzere o yüzyılda ardarda yeni ilim kurumları kuruldu. Alman ülkelerinde üniversite kuruluşu güney ve batı Avrupa'ya göre yüzyıl gecikmiştir. 14 yüzyılda Prag üniversitesi (1349), aynı yüzyılda Viyana (1365), Heidelberg gibi bir kısmı 15 nci yüzyıl başına kaldı. Köln ve Erfurt Theologie ve Felsefe tahsili için merkez görevini görüyordu.

Skolastik öğretime dayanan bu üniversite kurumları 15 nci yüzyılda basma makinelerinin kullanılması ve yazmaların basılmış kitap halini almasından sonra büyük bir gelişme kazandı. 1400-1500 yılları arasında arapçadan lâtinceye çevrilmiş hemen bütün felsefe, Tıp, matematik ve tabiat ilimlerine ait eserler geniş ölçüde Avrupa ülkelerine yayıldı. Üniversite öğretiminin içine girdi. Fakat dinî/öğretim ile bu yeni ilim eserleri arasında çok geçmeden çatışmalar ortaya çıktı. Kilise bu eserlerin üniversite öğretiminde yer almasını istemiyordu Bu yüzden zaman zaman üniversiteler ile Kilise ve doğrudan doğruya papalık arasında gerginlikler, papalığın yeni ilim eserlerini yasaklaması, üniversitelerin direnmeleri, fakat bu yüzyıllarda yasaklama fermanları yüzünden üniversite öğretiminin esaslı sarsıntı geçirmesi sık sık rastlanan olaylardı. Üniversiteler bu baskıya ancak 16 ncı yüzyıl başında güçleri artan ve topun icadından sonra feodal kuvvetleri ortadan kaldırmayı başaran krallıklara dayanmak üzere karşı koyabilmişlerdir. Monarşilerin kuvvetli olduğu yerlerde üniversiteleri Kiliseye karşı koruyan krallık olduğu halde, feodal merkezlerin kuvvetlerini kaybetmiş olduğu yerlerde, başlıca Almanya ve İtalya'da prenslikler ve şehir hükümetleri Kiliseye karşı bu görevi görmüşlerdir (14).

Katolik Kilisesine karşı protestanlığın doğuşu da ayrıca Alman feodal kuvvetlerine dayanmak üzere sağlandığı için Alman üniversiteleri hem Luther'cilikle hem prensliklerle anlaşma imkânını buldular ve katolik Kilisesine karşı bir bakıma fikir hürriyetini sağladılar. Tabii hukuk fikrinin doğuşunda, yeni ilmin korunmasında, yeni kozmolojinin dinle uzlaşmasında bu şartların rolü oldu. Luther'in arkadaşları, tabii hukuk fikrini sübjektif din anlayışı ile uzlaştırdıkları gibi, Copernic sistemi de bu dünyada katolik dünyasından daha elverişli şartlar buldu. Fakat Protestanlığın fikir to-

(14) Etienne Gilson, Histoire de la Philosophie médiévale.

leransı çok kısa ömürlü oldu. Bu mezhep kul ile Allah arasında bütün araçları kaldırmak istediği için felsefî yorumlamalara yer bırakmadı. Skolastiğin kendine vergi bir cedel (*dialectique*) ve «münazara hürlüğü» vardı. Otoriteler üzerinde incelemeler yapılması fikrin, bir bakıma, yürümesini sağlıyordu. Halbuki, protestanlık, başlıca İsviçre'de Zwingli'nin savunduğu şekli ile, bu tartışma hürlüğünü kaldırıyordu. İnsan bedeninin kutsallığına inanma yüzünden otopsi'yi ve onunla ilgili anatomi araştırmalarını küfür sayan kilise kan dolaşımını keşf eden Harvey'i mahkûm etti. Calvin Servetius'ü ateşte yaktırdı. Bu bakımdan Katolik kilisesinin Giordano Bruno ve Savonarole'ye karşı gösterdiği vahşetten daha aşağı kalmadı. Siyasî iktidar Kilisenin baskısından kurtuldukça, üniversiteler de bu yeni iktidara sığınmak üzere öğretim ve araştırma hürlüğünü buluyordu. Fakat krallığın tam otoriteyi ele alması fikir hürlüğünü yeniden bozdu. Çünkü monarklar üniversitelerden kendi siyasî gayelerine uygun fetvalar bekliyorlardı. 17-18 nci yüzyıllarda üniversiteler ya krallar ve prenslerin siyasî maksatlarına uygun fikirler yaymışlar, yahut siyasî fikirler konusunda ve devlet teorisinde susma zorunda kalmışlardır. Fransa'da üniversite yalnız kralların arzularına uygun fikirleri okutmuş, bunun dışında fikirler üniversite dışında kalmıştır. Krallık Kilise ile anlaşma zorunda oldukça din ve ahlâk hakkındaki fikirlerde de açık konuşmamıştır. 17 nci yüzyılda Fransız filozofları üniversite içinde yer alamamıştır denebilir. Descartes Sorbonne'a girmemiştir. Vaktiyle İtalya'dan Kilise baskısı yüzünden kaçan Bruno Toulouse ve Paris üniversitelerinde nisbeten rahat, fikirlerini anlatma imkânını bulduğu, bir çok yıllarını Alman üniversitelerinde ders vermek ve bazı eserlerini yayınlamakla geçirdiği halde, şimdi Fransız filozofları Sorbonne'a giremiyorlar, fikirleri Fransa'dan önce Hollanda üniversitelerinde okutuluyordu. Fakat aynı hal Hollanda'da gerek yahudi sinagog'u gerek hiristiyan Kilisesince kovulan Spinoza'nın başına geldiği için Hollanda'nın bu bakımdan en iyi şartlarda olduğu söylenemez. İngiltere'de kralın chancelier'si (başvekil) olan Thomas Morus Utopia adlı eserinde yayınladığı siyasî tenkitleri yüzünden idam edildiği gibi yüzyıl sonra Türkiye'de memleketin malî ve iktisadî bozukluğunu eleştiren maliye bakanı (Defterdar) Sarı Abdullah Efendi de idama mahkûm edilmişti.

18 nci yüzyıl fikir toleransının bir derece meydana çıktığı bir devir sayılabilir. Bunun önderleri üniversiteden değil üniversite dışındaki serbest kürsüden halkı uyandırmışlardır. Ne İngiltere'de

Hobbes ve Locke, ne Hollanda'da Spinoza, hatta bunlardan önce gelmek üzere, ne de Almanya'da Althusius ve Grotius üniversite profesörü idiler. Halbuki siyasî, fikrî hürlük fikrinin ilk savunucuları, mülkiyet, basın ve yayım hürriyetlerini, demokrasi'nin ilk fikrî tohumlarını bunlar atıyorlardı. Fransa'da takiplere uğrayan Voltaire ancak Büyük Frederik'in Prusya'daki sarayında iyi karşılanmış ve filozof-monark hakkındaki görüşünün uygulanmasını orada görebilmiş; Diderot aynı tarzda Rus çarı tarafından kabul edilmişti. Fakat bunlar geçici himayelerdi. Yeni fikirlerle eski rejimin ve onun nüfuzu altında bulunan üniversitelerin anlaşmasına imkân yoktu. Bunun en güzel kanıtı yeni dünyanın en nüfuzlu fikir adamı olan J.J. Rousseau'nun Fransa'dan olduğu gibi kendi şehri olan Cenevre'den kovulması ve hiç bir ilim kurumunda yer bulamaması idi. Kısaca, yeni fikirler monarşi himayesinde ve onun düşüncelerine uygun fetva vermekten başka bir şey yapmayan üniversitelere giremiyordu. Fakat, işin aslında, kuvvetli olan üniversiteler değil, onların dışında, hatta devletin baskısına rağmen gelişmekte olan yeni fikirlerdi. Nitekim önce Fransa'da 1789 İhtilâlini doğuran, sonra başka Batı memleketlerine yayılan geniş toplum hareketi üniversite-dışı gelişen bu fikirlerin verimidir.

Fakat Fransız devrimi başarı kazandıktan sonra ilk işi üniversiteyi yıkmak oldu; bu harekete yukarda söylediğimiz olayların tabii sonucu gözüyle bakmalıdır. Eğer yeni devri açan fikirler üniversite dışında doğmuş ise, yapılacak iki şey olabilirdi: biri bu fikirleri üniversitelerde hakim kılmak; öteki, üniversitenin eski zihniyetini ortadan kaldırmak için bu ilim kurumlarında radikal değişiklik yapmak. Fransız devrimi bu ikinci çareye baş vurdu ve üniversiteleri kapatarak yerine Ecole Centrale'leri kurdu. Bu tedbir İnkilâp fikrinden doğmuş olmakla birlikte, devrimin getirdiği Hürlük ve Eşitlik fikirlerine ve başlıca ilmî araştırma hürlüğüne aykırı idi. Çünkü bu suretle kurulan bir ilim kurumu değil, yeni devrin ideolojik gayelerine uygun bir propaganda kurumu idi. Böylece, Ortaçağda Kilise baskısı yüzünden zedelenmiş ve uzun bir süre bu baskı içinde Skolastik öğretim yapmış olan üniversite, Monarşi devrinde kralların emellerine hizmet etmek zorunda kaldığı için yeni fikirlere karşı kapanan, hiç değilse susmak zorunda kalan üniversite, şimdi Devrim rejiminin getirdiği başka bir baskı altında hürriyet fikrini savunanların elinde hürriyetsizliğe mahkûm edilmiş bulunuyordu. **Ecole Centrale**'lerden ilmî gelişme beklene mezdi. O halde aynı kriz, bu sefer başka bir şekilde doğdu: ilim

araştırmaları, hür fikirler durmadı. Araştırmacılar yine yetişti. Fakat şimdi üniversite dışında değil **Ecole Centrale** dışında : Bu yeni hareket bir yandan baskı yapan devrim fikirlerine karşı tepki halinde **obscurantisme** diye tanınmış olan fikir akımıdır ki, başlıca Comte de Bonald, Joseph de Maistre tarafından ifade edilmiştir. İkincisi idéologue'ları yetiştirmiştir. Bu iki karşıt cereyan aynı derecede İnkilâba karşı idi : biri onu yetmez buluyor ve tamamlayıcı ikinci bir «devrim» istiyordu. İkincisi onu fazla buluyor, geleneğe bağlı kalmak istiyor, yıkılan kurumların tamir ederek topluma eskiye yakın bir düzen vermeğe çalışıyordu. Her iki fikir de Fransız Devrimine karşı olduğu için, onun kurduğu öğretim kurumları, Okullar içinde yer bulamadı. Kendi başına gelişti. Hatta oldukça kuvvetlendikten sonra Yüksek öğretim kurumlarına karşı koymaya başladı.

7. Üniversiteler ve Monarşi

Bu devirde yetişen başlıca fikir adamlarının da üniversite veya Yüksek öğretim kurumları içinde yer alamadıklarını, hatta bazen kasden onun dışında bırakıldıklarını görüyoruz. Bunun başlıca örneği Fransa'da Auguste Comte'dur. Ecole Polytechnique'de répétiteur iken işinden çıkarılan ve ömrü boyunca ne oraya ne başka bir Yüksek ilim kurumuna alınmayan Comte, ancak fikirleri yayıldıkça kendi eserlerini basmak ve kendisini yaşatmak işini üzerlerine alan mensuplarının kurduğu «Société positiviste» diye tanınan bir kuruluş yardımıyla yaşayabilmiştir. Almanya'da Hegel Prusya hakimiyetini ve Devleti temsil eden felsefesiyle siyasî kuvvetin resmî filozofluğunu yaptığı sırada Schopenhauer ve Nietzsche devlete ve iktidara karşı gelişen yeni fikri üniversite dışında temsil etmekte idiler. Bu karşı oluş yalnız sosyalistlerin iddia ettikleri gibi yeni bir devrim hazırlayan fikrin hakim rejim ile uyumsuzluğundan ileri gelmiyordu. Bu, daha ziyade totaliter bir baskı içinde (bu baskı hangi fikirden gelirse gelsin) hür fikrin gelişmesi imkânsız olmasından ileri geliyordu. Bu baskı Kiliseden geldiği zaman dinin baskısı, Zadeğân idaresinden geldiği zaman krallık veya monarşinin baskısı, hürriyet adı altındaki bir devrim idaresinden geldiği zaman «hürriyet» hayalinin baskısı, nihayet zamanımızda bazı memleketlerde olduğu gibi «sosyal adalet» idealini gerçekleştirdiği iddiasında bulunan proletarya diktatörlüğünün baskısıdır. Marx, kendisi üniversite dışında güc şartlarında çalışma-

ya mecbur olduğu zaman Schopenhauer gibi bir ferdi güç sayıldığı halde, kendi fikirlerini gerçekleştirenlerin kurduğu rejim içinde düşünce hürlüğüne karşı en ağır bir baskı, ortodokse marxcılığın baskısı olmuştur.

Hifzurrahman R. Öymen «Üniversiteler ve Yüksek Okullar» adlı yazısında (Eğitim Hareketleri, sayı 156 - 157, 1968) çağdaş üniversiteler ve yüksek okullar hakkında şöyle düşünüyor: «Bu kurumların kuruluşunda ve gelişmesinde önce pedagojik ve felsefi fikirler, daha sonra sosyal hayatın hakim rolü olmuştur.» M.R. Öymen bu rolü belirtmek için Alman üniversitelerinin kuruluş tarihine göz atıyor. İlk alman üniversitesi olan Viyana üniversitesi (1365) nin kuruluşu birinci derecede siyasî bir hareketti. Kutsal Cermen - Roma imparatorluğunun Avrupadaki manevî nüfuzunu sağlamak gayesiyle kuruluyordu. Parisle rekabet ediyor ve merkezî Avrupa memleketlerini fikirce Cermen imparatorluğuna bağlamak istiyordu. Prusya krallığı alman prensliklerini etrafına toplayarak (**Zofferrein**) Fransa'yı yendikten ve Alman dünyasının ağırlık merkezi halini aldıktan sonra Viyana üniversitesinin rolü değişti. Küçük alman şehirlerinde (Heidelberg, Iena, Marburg, Würzburg, v.b.) gerek tarihî gelenekleri, gerek siyasî baskıdan uzak ve hür çalışma ortamları yaratmaları yardımıyla en kuvvetli ilim ocakları oldular. Önemli olan Devlet himayesi, yapıların azameti ve öğrenci çokluğu değildi. Büyük kâşifler, araştırmacılar, laboratuvar adamları her türlü siyasî nüfuzdan kurtulmuş bir halde çalışan yaratıcı fikirler bu küçük şehirlerin üniversitelerinde doğuyor ve geliyordu. Vakıta Almanya, Bismark'tan sonra Cermen dünyasının hegemonyasını ele geçireli beri Berlin üniversitesi Viyana karşısında siyasî-ilmî merkezi olarak tam rakip haline gelmişti. Fakat bu hal küçük alman üniversitelerinin yaratıcılık bakımından değerini düşürmedi. Büyük araştırmacılar yine oralarda yetişti. Cermen birliğinde Prusyanın siyasî baskısı arttıkça, alman üniversitelerinin kendilerine mahsus bu hür çalışma ve samimi öğrenci - profesör münasebeti de bozulmaya başladı. Hitler Almanyası bu bozulmanın zirvesini teşkil eder. Çünkü, Hitler kendisine Nietzsche gibi hür kültür yaratıcılarını rehber olarak aldığı iddiasına rağmen, ırkçılık peşin-hükmü ve şiddetli totaliter baskı yüzünden bu samimi havayı bozdu. Alman üniversitelerinden en büyük yaratıcı kafaların yahudi, yarı-yahudi, dörtte bir yahudi hristiyan sosyalist, liberalist, insaniyetçi, ve daha başka bir çok bahanelerle uzaklaştırılmaları, yerlerine Hitlerciliği öğmekten başka me-

ziyeti olmayan ve **Die schöpferische Philosophie** tarzında eserlerle fikir seviyesini son derecede düşüren Beck gibi kimselerin getirilmesi, son yüzyılın en değerli filozoflarının ya susmaya, ya da buldukları yeri saklayabilmek için Heidegger gibi Nazizm lehinde beyanname yayınlama küçüklüğünü kabul etme zorunda olmaları iğreti bir süre için bile olsa, alman üniversitelerinin totaliter baskı yüzünden uğradığı çöküntünün belirtileridir.¹⁵

İki Dünya savaşı arasında Viyana üniversitesi, eski siyasi merkezlik rolünü kaybetmiş olmasına karşılık, fikir yaratıcılığı bakımından en parlak devirlerinden birini yaşamış bulunuyor. François Joseph'in Avusturya'ya kazandırdığı şeylerin başında bu üniversitenin canlanması gelir. Viyana Tıp Fakültesi bu devirde gerek cerrahlık gerek psikiyatri alanında Avrupanın merkezi denecek hale gelmişti. Felsefe «Wiener Kreis» ile en canlı fikirleri veriyordu. Berlin ve başka yerlerde yetişenler de bu merkeze bağlı idi. Fakat Hitler'den sonra bu ilim merkezi çöküntüye uğradı. Wiener Kreis dağıldı. Viyana Tıbbiyesi bütün otoritelerini kaybettikten sonra yerlerini dolduranlar yetişmedi. İkinci Dünya savaşı sonunda totaliter baskının bütün tahriplerine rağmen, küçük alman şehirlerindeki eski hür üniversiteler tekrar bellerini doğrultmağa başladılar. Başlıca felsefe otoriteleri olmaya namzet yeni ilim adamları yine bu küçük merkezlerden yetişme istidadı göstermektedir. 14 ncü Felsefe Kongresi Viyananın canlanması gibi görülebilir mi? Burası şüphelidir. Çünkü, bu kongrede konuşanların çoğu ya anglo-sakson memleketlerinden gelen genç bilginler (ki umumiyetle ilim felsefesi ve sembolik mantığı temsil etmektedirler), yahut Sovyet dünyası ve peyk memleketlerden gelen marxist'lerdi. Ne felsefi antropoloji, fenomenoloji ve existentialism'in tanınmış savunucuları hatta ne de Viyana'nın Kaintz gibi ciddi felsefecilerinden eser vardı. Felsefe ve İdeoloji münasebetine ayrılmış olan açık konuşma günleri propagandacıların gürültü yapmasına meydan verecek derecede çığırından çıktı. Artık felsefe değil, burada demokrat ve komünist dünyaların beyannameleri konuşuyordu. Bu işaretlere bakılacak olursa, Kongre başarılı sayılamaz. Fakat, günün birinde Viyana'nın yeniden Orta Avrupa'da eski önemini kazanması mümkündür. Bu günkü durum, öyle görünüyor ki Demir Perde'nin tam sınırı üzerinde ve Sovyetlerin her an tehdidi altında bulunan bu şehirde siyasi gerginliklerin doğurduğu baskı yüzün-

(15) Lapassade, Pathologie de l'entreprise.

den hür ve yaratıcı düşüncenin gelişmesine imkân olmayan bir durumdur.

Fr. Paulsen, «Modern Üniversite Zihniyeti» adlı yazısında (türkçe çevirisi: Eğitim Hareketleri, sayı 1, 1955) şöyle diyor: «Üniversiteler tarihinin yeni bir safhası 1810 da Berlin üniversitesinin kurulması ile başlar. Bu, W. von Humbold'un eşsiz eseridir. Devletin en ağır yabancı baskısına, maddî fakirliğe bakılmadan her türlü ilmî araçlarla hazırlanan bu üniversite, daha o gün Alman ilminin merkezi olarak düşünülmüştü. Yenilmiş Almanya, bu üniversite yardımıyla Fransız baskısından kurtulacağına inanıyordu. Bu üniversite aynı zamanda yeni bir tipi canlandırmakta idi. Üniversitenin temel hedefi öğretimden önce araştırma idi. 18 nci yüzyılda Halle ve Tübingen üniversiteleri büyük başarı kazanmıştı. Fakat onlar tam araştırma merkezi olmaktan ziyade büyük öğretim kurumları oldular. Bu yüzden yüksek okul karakterini bırakmadılar. Berlin'de ise şu fikir hakimdi: ilmî çalışmanın her hangi bir alanında yenilik yapmak, hazır ilmi öğretmekten çok, hazır yeni bir şey katmak! Öğretim işi, bu amacın yanında ikinci derecede yer alıyordu. Ansiklopedik bilgilerin öğretilmesi değil, gençlere yeni araştırma ufuklarının açılması, yeni metodların uygulanmasıyla her öğrenciyi yarının bir kâşifi, mucidi haline getirecek çalışmanın ayarlanması bu yeni üniversitenin temeli idi. Hükümet yüksek bir okulun öğretim programını kendi memur ihtiyacına uygun olarak tesbit edebilir. Fakat gerçek araştırmacı üniversitenin çalışma tarzını tesbit edemez. Onu araştırmacı ilim ve uzmanlık adamlarının kendileri tesbit ederler. Hükümetin bu alanda biricik yapacağı şey araştırmalar için gereken araçları elde etmektir; araştırmacılara kendi alanlarında maddî kolaylıklar göstermektir. Humbold, 1810 tarihli muhtırasında şöyle diyor: «Devlet, üniversitelerine ne bir Gymnasium, ne bir özel okul gibi davranabilir. Devlet, doğrudan doğruya üniversiteleri ilgilendiren sorularda ondan hiç bir şey istememelidir. Eğer üniversite asıl araştırmadan ibaret olan amacına ulaşacak olursa, kendisine en büyük yardımı yapmış olacak, çünkü iyi bir idarenin muhtaç olduğu bol sayıda uzmanları yetiştirmek üzere Devlet işlerinin seviyesini yükseltecektir. Devlet, kendisinin gündelik memur ihtiyacını ölçü olarak aldıkça ve üniversiteden bu ölçüye göre mezun istedikçe bu ilim kurumunun seviyesini düşürmekten başka bir şey yapmış olmayacaktır. «Halbuki, Paulsen'in yazısında anlattığına göre, Napoléon 1808 de Fransız yüksek okullarında reforma kalktığı zaman tam ters yol-

dan hareket etmiş, Devletin ihtiyacına göre adam yetiştirmek için üniversitelerin Fakültelerini birbirine kapalı birer memur okulu haline getirmişti. Programlar ve sınavlar Devletin ihtiyacına göre Devletce kontrol edilmekte idi. Aşağı yukarı aynı yıllara rastlayan bu iki sistemden hangisinin başarılı olduğunu tartışmaya bile lüzum yoktur. Çünkü gerek ilmî araştırmaların zenginliği, gerek iktisadî ve siyasî sonuçları bakımından başarının ne yanda olduğu görülmektedir. Şu kadar var ki, Almanya'da totaliter yönetimin yerleşmesi bu başarının sonradan yarıda kalmasına sebep olmuştur.

8. Türkiyede Laiklik ve Eğitim

Türk devleti, Anayasa ilkesine göre, 1925 denberi laiktir. Yani din ve devlet işlerini ayırmıştır. Türkiye halkının çoğunluğu müslüman ve Türk ise de onların inançları gibi başka dinler ve cemaatlerin inançları da serbesttir, devlet bu inançlara karışmadığı gibi başta islâm inancı olduğu halde bu inançlar da devlet işlerine karışmaz. Eğitim bir devlet kurumudur ve devlet organlarıca verilir. Böyle olduğu için de laiklik ilkesine uymak zorundadır. Fakat türlü din ve inançlardaki cemaat okulları kendi öğrencilerine ihtiyaçlarına göre dinî eğitim verebilirler. Türkiyede eğitim bu prensibe uygun olarak düzenlenmiştir. Medreselerin kaldırılması, 1933 de Üniversite kurulurken İlahiyat Fakültesi yerine İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün açılması da bu amaca uygundur. Sonradan (1949) İlahiyat fakültesi, bu amacı bırakmaksızın, islâm medeniyetine ait ilimleri öğreten bir yüksek öğretim kurumu ihtiyacı ile yeniden kurulmuştu. Fakat kuruluşta zikredilen «aydın din adamı yetiştirmek» fikri birinci plâna geçtiği için devlet bütçesiyle idare edilen böyle bir ilim kurumunun laikliğe uygun olup olmadığı bir problem olarak ortaya çıktı. İmam-Hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitülerinin Millî Eğitim Bakanlığınca kurulması eğitim konusunda laiklik ilkesinin bırakılması demektir. Fakat devlet bunu şöyle açıkladı: Bu kurumlarda laikliğe aykırı bir ders okutulmaz, dinî görevleri görececek kimseler (imam, hatip, vaiz, dinî bilgi öğretmeni) Batıda anlaşıldığı gibi «râhip» değildir. Laik insanlardan farkları yoktur. Yalnız din eğitimi ve İslâm medeniyetine ait ilmî görevleri için gereken bilgiyi almaktadırlar. Fakat bu açıklama yeter görünmüyor. Her ne kadar medenî kanun ile Fıkıh arasındaki çatışma bu kurumların öğretimi dışında kalıyorsa da öğrencile-

rin İslâm hukuku dersinde aldıkları bilgi ile bu soruyu kendi kendilerine sormamalarına imkân yoktur. Her halde bu kurumların Millî Eğitim Bakanlığı müfettişlerinin kontrolü altında bulunan ve siyasî hiç bir müdahaleye uğramayan, tam anlamı ile bağımsız özel kurumlar olması gerekir. Bu kurumlar Vakıflarla idare edilmeli, ancak kendi öğretmenlerini Millî Eğitim Bakanlığı kontrolünden ve sınavından geçmiş kimselerden seçmelidir. Böylece politikanın din kurumlarına karışması kadar din kurumların da politikaya karışmasına imkân bırakmayan ve tam bağımsızlıkları (özerklikleri) sağlanan din öğretimi kurumları halini alırlar. Her yerde bu kurumların açılabilmesi de devletin kontrolüne bağlı olur. Yapı, öğretmen, öğretim araçları ve yönetim bakımından gereken olgunluk şartlarına sahip olmıyanlar bu kurumları açamazlar. Böyle bir karara varılacak olursa eğitimde laiklik ilkesine uygun hareket edildiği gibi, bu kurumların kendi tipleri içerisinde tam özerkli olarak gelişmeleri ve İslâm medeniyetini bilen ilim adamları yetiştirmeleri sağlanabilir.

Laiklik dinî devlete (**théocratie**) karşı doğmuş siyasî ve dinî bir harekettir. Aslında «laïc» kelimesi kilise mensuplarına ait bir terimdir ve devletin karışmasından korunmayı ifade eder, Kili-se devlet karışmalarına karşı bu savaşı yaparken devlet de başlıca Katolik kilisesinin karışmalarına karşı aynı savunmayı yaptı. Böylece laiklik din kuvvetinin siyasî işlere karışmaması anlamına geldi. İsa «Kayserin hakkını Kaysere, Allahın hakkını Allaha veriniz» derken daha başlangıçta din ve dünya işlerini ayırmamış mıydı? Batıda laikliği savunanlar bu esasa dayanıyorlardı. Buna karşı islâmlık Kur'anda dünya hükümlerinin ayrıntılarını tesbit ettiği, yalnız inanç ilkelerini değil, hukukun temellerini verdiği için islâmlığın prensip bakımından laik olamayacağını söyleyenler vardı. Cumhuriyet kanunlarının laiklik ilkesine dayanmasını, bundan dolayı islâmlığın ruhuna aykırı görerek içten içe bu ilkeye karşı direnme gösterenler oldu. Bugün de kanun korkusuyla söylenmiş olmasa bile, gizlice veya sessizce bu kanıyı savunanlar, kanunun gevşek işlediği zamanlarda çeşitli yollardan onu yaymaya çalışırlar olmuştur.

Halbuki bu menfi kanaat İslâm esaslarına göre savunulabilir bir kanaat değildir. Çünkü Kur'anın hükümleri iki kısımdır: Birincisi imânın esaslarıdır: Mutlaktır, zamanla değişmez ve üzerinde tartışılmaz. Bunlara farzlar (Farâiz) denir. İkincisi günlük

vak'alara karşı verilmiş hukukî ve siyasî hükümlerdir. Bunlar vak'aların gereğine göre verilmiştir ve bu vak'alar değişince bu hükümlerde de Kur'an Ayetlerinin gönderilişinde bazı değişiklikler olmuştur (Bunları «İlm-i Esbab-ün-nüzûl» ve «Nâsîh ve Mensûh» adlı araştırmalarla eskiler incelemiştirler.) Öyle ise İslâmiyet laikliğe aykırıdır hükmü yanlıştır. Farzlar, yani imânın esasları dine, hukukî hükümler sosyolojik hal ve şartlara göre verildiği için dünyaya aittir. Birinciler mutlak, ikinciler izafidir. Nitekim hukukî hükümler sonraki yüzyılların sosyal olayları dolayısıyla türlü şekillerde yorumlanmış, kıyas (**analogie**) yoluyla yeni hükümler verilmiş, buradan hukukî türlü içtihadlar (**doctrine**) doğmuştur. Kamu hukuku ve esas hukuk sonradan imparatorluk kurulunca İmam-ı Maverdî tarafından (**El-Ahkâm-üs-Sultaniye**'de) «tedvin» edilmiştir (16). Peygamber kendisine bir vekil bırakmamış, Müslümanlar aralarından birini başkan seçerek ona «halife» demişlerdir. Hanedân şeklinde halifelik büsbütün ayrı ve hiç bir kamu hakkına dayanmayan bir siyasî «bid'at» olarak doğmuştur (17). Osmanlı devrinde fetvalar eski hukuk içtihatları içinde yeni sosyal zorunluluklara göre verilmiş yeni kararlar ve yeni kurumlarla doludur.

Fatih'ten Selim'e kadar imparatorluk var, fakat halifelik yoktur: Selim'den sonra da «halifelik»in benimsenmesi imparatorluğun İslâm dünyasındaki otoritesini artırmak içindi Kanunlar teokratik değildi. Dinî toleransa Selçuklular zamanından başlamalıdır. Fatih İstanbul'u alınca hıristiyan ve müslüman bilginlerini toplayarak kendi önünde dinî ilmî konulara dair bir colloquium yaptırarak, bu toleransa örnek vermiştir. Gülhâne «Hatt-ı Hümayunu» (Abdülmecit zamanı) müslüman ve hıristiyan uyruklular arasındaki farkı kaldırdı. «Hatt-ı Hümayun» yalnız müslüman olmayan cemaatlerin dinî hürriyetini sağlamakla kalmıyor; aynı zamanda her ferdin kendi inancını değiştirmedeki hak ve hürriyetini de kabul ediyordu. (Fakat bir hıristiyan müslüman olmak istediği zaman her türlü imkân gösterildiği halde, bir müslüman hıristiyan olmak isteyince ona aynı izin verilmiyordu. Böyle bir din değiştirmede (**conversion**) uyruklu, hayatını kurtarsa bile veraset ve intikal haklarını kaybederdi. «Tanassur» ve «Irtidat» a en kötü ve çirkin hareket gözüyle bakılmıştır.)

(16) Codifier karşılık eski Türkçede kullanılmıştı.

(17) Bid'at, «ibda» kelimesinden; sonradan icad edilmiş anlamına gelir.

1924 kanunu (No.: 431) halifelîği kaldırırken eski Türkiyenin dinî sistemi ile şu tarzda bağlarını kesiyordu :

- a — Dinî hukukun (Fıkıh) kaldırılması;
- b — Dinî mahkemelerin (şer'iyye mahkemeleri) kaldırılması;
- c — Medreselerin ve kadılıkların kaldırılması;
- d — Aynı zamanda çok kadınla evlenmenin (polygynie) yasak edilmesi;
- e — Medenî kanuna göre evlenme mecburiyeti (18).

Bir Fransız tarihçisine göre Mustafa Kemal'in laiklik reformu dine karşı değil, devlet işlerine karışan ve tehlikeli bir hareket halini alan din cereyanlarına karşıdır. Bu, islâmî fikri politikaya âlet etmeden ibarettir. Türkiye'de bir yazar «laikleşme hareketi halkta şiddetli direnişe uğramamıştır.» diyorsa da (19) son 15 yıl içinde Lamouche'un iddiasının tam doğru olmadığını gösteren vakalar olmuştur. 1970-71 yılında yer yer önlenecek vakalar bunların kuvvetli olmadan uzak olduğunu gösteriyor.

1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu) 1928, 1931, 1937, ve 1961 yıllarında küçük bazı değişikliklere uğradı. Fakat esasları sabit kaldı. Laiklik bu sabit esaslardan biridir. Laiklik ve hürriyetlerle ilgili maddeleri işaret edelim :

Madde — 2. Türk devleti Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı devletçi, laik ve devrimcidir. (Halk partisi bu esasları altı ok ile göstermekte ve partisinin temeli saymaktadır.) (20)

Madde 63 — Türkler kanun gözünde eşittirler ve istisnasız buna uyma zorundadırlar.

Madde 70 — Türklerin tabii hakları şahsın maneviliği, vic-

(18) P. Daresté, *Les Constitutions modernes*, Sirey, 1933. Robert Mantron, *Histoire de la Turquie*, P.U.F. 1952, B. Aloisi, *Le Statut de la Turquie Nouvelle* (Diet. Diplom. Paris; Godchot, *Les Constitutions de Proche-Orient*; Z. F. Fındıkoğlu, *Transformation de code familial en Turquie*, 1935, Paris.

(19) Léon Lamouche, *Histoire de la Turquie*, 1953.

(20) Aslında bunlar bütün partilerin temel ilkeleri olmak gerekir «Devrimci» Atatürk'ün Türkiyeyi teokratik kanunlara bağlı bir Ortaçağ ülkesi olmaktan çıkarmak ve çağdaş bir millet haline koymak için yaptığı büyük hamleyi ifade eder. Bu kelimeyi aşırı sol yönünde kötüye kullananların vermek istedikleri anlamlarla ilgisi yoktur.

dan hürlüğü, düşünce, söz, yayın ve basın hürlüğü, toplanma ve birlik kurma hürlüğüdür.

Madde 75 — Hiç kimse felsefî kanaatlerinden ait olduğu dinin esas ve meşru ibadetinden dolayı kötülenemez. Kamu düzeninin **zorunlulukları** ve kanunların imkânları ile çelişme halinde bulunmamak şartıyla bütün dinî merasimlere müsaade edilmiştir.

İmâm-Hatip okulları «ruhban» (clergé) yetiştirmez. Yalnız namaz kıldırın ve vaazeden kimseleri yetiştirir ki toplum içinde imtiyazlı bir sınıf teşkil etmezler. Zaten dinde ruhbanlık yoktur. **(Lâ ruhbaniyete fi'ddîn)** kuralı da bunu gösterir. İslâm dışındaki cemaatlerin bir kısım okulları, meselâ Ortodoks papas okulları (Heybeli Ada'da) böyle bir clergé yetiştirmektedir. (*) Fakat bunlar Cumhuriyetten önce de vardı, Cumhuriyet devrinde de laik devlet esasına göre devam etmiştir. Devletin kurduğu İmâm-Hatip Okulları ile ki prensip bakımından öğretimi laiklik esasına uygundur- «cami dersleri»ni asla karıştırmamalıdır. İkinciler tamamen kanun dışı mahiyettedir. Resmî hiç bir müsaadeye dayanmadığı gibi buna devletin kanunlarına aykırı bazı teşebbüslerde karışabilir: Arap harfleri ile öğretim, laik zihniyete aykırı eğitim ve öğretim gibi.

Atatürk devlette reform yapmağa kalktığı zaman, giriştiği ilk işlerden biri imparatorluğun yıkılışında başlıca sorumlu saydığı medrese ve tekkelerin sınırsız güçlerine son vermektir (21). Bu maksatla teokratik bir görüşü öğreten okulları (medreseleri) kapadı. Okullarda dinî öğretime-böyle bir telkine yeniden başlanmaması için-son verdi. Fakat basına sızan bazı düşüncelerle gençliğin her türlü dinî eğitimden mahrum olduğu şeklinde sesler yükseldi. Laikliğe aykırı olmamak üzere dinî eğitime yer verilmesi fikri taraflılar bulmaya başladı. Millet Meclisi dinî eğitimi kabul etti. Fakat liselerde din eğitiminin seçme ders olmasından ileri gidilmedi. İlköğretime mecburî ders olarak kondu. Bu hareketin sonucu olarak halk arasında özel teşebbüslerle «Tilâvet-i Kur'an Cemiyeti» kuruldu, ve bu cemiyetin topladığı para ile «Cami dersleri» açıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı, İmâm-Hatip Okulları'nı lise haline getirmeye ve öğretim bakımından öteki liselerden farksız yalnız ba-

(21) **Le Probleme religieux en Turquie** (Centre de Hautes Etudes. Paris, No : 1770.

(*) Bu okul şimdi kaldırılmaktadır.

tı dilleri yanında Arapça okutan klâsik İslâm lisesi adını vererek Gymnasium karşılığı bir öğretim kurumu yapmaya çalışırken resmî makamlara dayanmadan kontrolsuz yapılan «câmi dersleri»nin aleyhinde bulundu.

Bugünkü haliyle laiklik ilkesine resmî makamlarca tamamen riayet edilmektedir. Devlet daireleri ve Millî Eğitim Bakanlığı öğretimi bu ilkeye uygun olarak yaptığı kanaatındadır. 1933 de kurulan İstanbul üniversitesi laiklik ve fikir hürlüğüne dayandığı gibi 1868 de ilk kuruluş tecrübesini yapan ve 1913 de kadrosunu tamamlayan eski Dar'ül-fünun da zihniyet bakımından medreselerin karşısında idi.